

Prethodno priopćenje
UDK 316.614-055.2(497.5)
316.614:316.733(497.5)
Primljeno 9/2000.

MUŠKO I ŽENSKO IZMEĐU ULOGE I OSOBE Ispitivanje promjene uloga spolova u hrvatskom društvu

Gordan ČRPIĆ – Željka BIŠĆAN, Zagreb

Sažetak

Autori u članku analiziraju promjene uloga spolova u društvu oslanjajući se na instrumente razvijene u istraživanju vrednota u Europi (European Value Study). Hipoteza koju testiraju jest: proces individualizacije zahvatio je i hrvatsko društvo i odražava se na promjene uloga spolova u društvu. Ta se hipoteza potvrdila. No, društvo nije homogeno individualizirano. Mlade žene, u dobi od 18 do 24 godine, pokazuju značajno veći stupanj individualiziranosti od ostatka populacije. U razvoju individualizacije, za koju autori smatraju da je proces koji se ne može zaustaviti, autori naglašavaju mogućnost personalizacije, pronalaženja novog ekvilibrija među spolovima u horizontu nepovredivog dostojanstva ljudske osobe, čije utemeljenje autori izvode iz judeokršćanskog učenja o čovjeku stvorenom, kao »muško« i »žensko« na Božju sliku.

Ključne riječi: spol, uloge spolova, osobnost, individualizacija, mlade žene.

1. Uvod

U radu će biti izložen odnos među spolovima, odnosno poimanje uloga spolova i promjena uloga spolova u pojedinim područjima društvenog i obiteljskog života.

Spol se može razumijevati kao biološka kategorija. »Žensko« i »muško« fiziološki se razlikuju. No spol nije samo biološki uvjetovan, i ovo razlikovanje nije u društvenom kontekstu toliko bitno koliko je bitna njegova socijalna interpretacija. Zbog toga je veoma važno imati na umu i ovu socijalnu uvjetovanost definiranja spola i uloga spolova u društvu¹. Spol se, dakle, može misliti kao bio-

¹ Usp. V. BAJSIĆ, »Žena kao čovjek«, *Bogoslovska smotra* 60 (1990.), br. 3–4, str. 144–154.

loška danost i kao socijalni konstrukt². Biti, pripadati biološki nekom spolu, u različitim kulturama ima različite konotacije. U društvima zapadnog civilizacijskog kruga imamo danas barem nominalnu, deklarativnu ravnopravnost među spolovima. No nije slučajno da se to događa upravo u društvima koja izrastaju na zajedničkom temelju judeokršćanskog uvjerenja o čovjeku kao slici Božjoj. Glede toga važno je istaknuti, s jedne strane, da se već na prvim stranicama Biblije čovjek poima kao »muško i žensko« (usp. Post 1, 27)³. S druge strane, iz razvoja kršćanskog poimanja Boga kao troosobne stvarnosti dosljedno niče poimanje čovjeka kao osobe. Iz takvog pak poimanja Boga i čovjeka, bilo ono reflektirano ili latentno, lagano sazrijeva svijest o neotuđivom ljudskom dostojanstvu⁴ svakog čovjeka, bez obzira, na spol, dob, vjeru, rasu, njegov društveni položaj, pa i bez obzira na njegove moralne kvalitete. To je, dostojanstvo ljudske osobe, ujedno i temeljna premisa na kojoj počiva cjelokupni socijalni nauk Crkve⁵, za koji Ivan Pavao II. kaže da je »instrument evangelizacije«⁶.

Svijest o ravnopravnosti spolova i jednakom dostojanstvu žena i muškaraca nije se lako razvijala čak ni u kršćanskom ambijentu, u kojemu se ona konačno i razvila do današnje razine. U patrijarhalnom okruženju teško je bilo bez rezerve promaknuti tu ideju. Ipak, ako iščitavamo novozavjetne tekstove, vidimo jasnu prisutnost ideje o ravnopravnosti spolova i jednakom dostojanstvu muškaraca i

² Postoje teorije prema kojima je spol i ponašanje spolova bitno biološki određeno. U ekstremnim varijantama »žensko« i »muško« percipiraju se kao dva bića koja se bitno razlikuju. Usp. O. E. WILSON, »Spol« i »Čovjek – od sociobiologije do sociologije«, u: *Sociobiologija* (priredio D. POLŠEK), HSD – Naklada »Jesenski i Turk«, Zagreb, 1997., str. 99–109 i 119–143. No ima i teoretskih pristupa koji spol smatraju upravo socijalnim konstruktom. O socijalnoj konstrukciji zbilje vidi: P. BERGER – TH. LUCKMANN, *Socijalna konstrukcija zbilje*, Zagreb, 1992. O utjecaju socijalizacije i sociokulturnog konteksta na konstrukciju spola: L. ŠIKIĆ-MIČANOVIĆ, »Socialization and Gender: The Significance of Socio-cultural Contexts« u: *Društvena istraživanja* 6 (1997.) br. 4–5 (30–31), str. 577–595. Također I. TOMIĆ-KOLUDROVIĆ, »Konstrukcija spolnosti i tolerancija«, u: *Društvena istraživanja*, 5 (1996.) br. 2 (22), str. 331–343.

³ Usp. A. REBIĆ, *Stvaranje svijeta i čovjeka*, KS, Zagreb, 1996., str. 123–127.

⁴ Ovdje se otvara prostor i za govor o ljudskim pravima koja se također u konačnici temelje na uvjerenju u čovjekovu transcendentnu dimenziju. Usp. V. BAJSIĆ, »Ljudska prava u međunarodnim dokumentima«, u: *Filozofija i teologija u vremenu* (priredio S. KUŠAR), KS, Zagreb, 1999., str. 47–63.

⁵ Usp. Dokumente socijalnog nauka Crkve od RN br. 16–19; MM 218–222; GS 12–22. 26. 29. 60; FC 22–25; »Pavao VI. i sinoda biskupa. Poruka prava čovjeka i pomirenje«, LE 9, »Zbor za katolički odgoj. Socijalni nauk Crkve o svećeničkom obrazovanju« 31–32, ... u: M. VALAKOVIĆ, *Sto godina socijalnog nauka Crkve*, KS, Zagreb, 1991.

⁶ Usp. IVAN PAVAO II., *Centesimus annus*, br. 54.

žena⁷: Bog za svoju najbližu suradnicu uzima ženu, Mariju; po uskrsnuću Isus se objavljuje najprije ženama (usp. Mt 28, 9–10), a već Pavao izjednačuje spolove u svojoj poslanici Galaćanima⁸ (usp. Gal 3, 28). No vrijeme u kojemu se razvija ova ideja, vrijeme je snažnog patrijarhata i snažne patrijarhalne kulture u kojoj žena ima podređenu ulogu. U takvom okruženju teško je bilo uočiti i bez rezerve promicati tu ideju. Stoga nas razmišljanje o ženi kao o manje vrijednom, manje sposobnom biću, biću koje je ipak »manje čovjek«, prati još od patrističkog razdoblja⁹, preko srednjovjekovlja¹⁰, sve do duboko i u suvremenu povijest. Tako je žena još za Freuda, koji je slovio za naprednog mislioca 20. stoljeća, bila »kastriрани muškarac«¹¹.

⁷ Stav Isusa Krista o ženama (usp. Ivan Pavao II, *Mulieris dignitatem*, br. 6). Vrijedan pregled Isusova odnosa prema ženama nalazi se u monografiji *Isus*, izdanoj povodom jubilejske 2000. godine Isusova rođenja (usp. M. JESPEN, »Isus i žene«, u: I. FRIEDERIKE GÖRRES, *Isus. 2000. godina povijesti vjere i kulture*, KS, Zagreb, 1999., str. 174–195).

⁸ Ovaj se tekst iz poslanice Galaćanima uzima kao *magna charta* kršćanskog feminizma. Usp. E. SCHÜSSLER FIORENZA, »Feminist Theology as a Critical Theology of Liberation«, *Theological Studies* 36 (1975.) 4, str. 617. Ipak, Pavao je pod velikim utjecajem patrijarhalne kulture, pa Ivan Pavao II. nalazi za shodno »da korigira sv. Pavla (što prije nije učinio ni jedan papa) i svekoliku crkvenu povijest, u pitanju muža kao žglave ženi i Evina grijeha«. L. ACCATTOLI, *Kad papa traži oprostjenje. Svi mea culpa Ivana Pavla II.*, Franjevački institut za kulturu mira, Split, 2000., str. 78. Od papinih tekstova koji govore o novoj interpretaciji žene u društvu i Crkvi, usp. *Mulieris dignitatem* br.9. 24; *Pismo ženama* (lipanj 1995.); *Christi-fideles laici*, br. 51; *Vita consecrata*, br. 57–58.

⁹ To je razdoblje u kojem su nosioci kršćanske misli kršćanski intelektualci. Može se reći da su, unatoč svim kulturološkim poteškoćama, ovi drevni autori imali u Bibliji dovoljno elemenata da se suoče s istinom o ženi. No izgleda da je kod nekih od tih rano-kršćanskih autora bila presudna težnja da se usklade s vladajućom intelektualnom i kulturnom paradigmom svoga vremena. Posebno negativan stav prema ženi izražen je npr. kod Tertulijana, koji ženi poručuje: »ne znaš li da si Eva? ... Ti si vrata đavla ... ti si ona koja je prva prekršila božanski zakon ... ti si ona koja je uvjerila onoga kojega đavao nije mogao napasti ... s kolikom si lakoćom prouzrokovala pad čovjeka ... zbog kazne koju si zaslužila čak je i sin Božji morao umrijeti ... (usp. TERTULJAN, *De cultu feminarum*, PL I, 1418–1419)«, a apokrifno *Tomino evanđelje* drži da će Isus Mariju uvesti u kraljevstvo nebesko tako što će je učiniti muškarcem.

¹⁰ Sv. Toma Akvinski je tu klasični primjer. Njemu se naime uobičajeno pripisuje da ženu smatra »neuspjelim ili promašenim muškarcem«. No Toma zapravo pod utjecajem Scotusova prijevoda (M. Scotus, + 1235.) Aristotela, smatra ženu »oštećenim ili povrijeđenim muškarcem (*mas occasionatus*)« (usp. S. T. AQUINATIS, *Summa theologiae* I, q. 92, a. 1.), dok je žena za Aristotela, prema izvorniku (ARISTOTELES, *De generatione animalium*, II, 3), »kao nepotpun (πεπηρωμένον) muškarac«. Bez obzira na izvorni smisao tekstova o ženi ovih velikih autora, može se ustvrditi da su kroz povijest, iako možda nehotice, ipak negativno utjecali na poimanje žene na sociološkoj razini.

¹¹ Usp. Sigmund Freud, *Tumačenje snova*. Fromm doduše smatra kako je Freud bio pod utjecajem svojega doba, ali to je samo argument u prilog tezi da se ideja o ravnopravnosti spolova teško probijala u povijesti čovječanstva (usp. E. FROMM, *Kriza psihoanalize*, AC, Zagreb, 1984., str. 178–180).

Ipak, nakon I. svjetskog rata, a posebice nakon II. svjetskog rata, dobrim dijelom uzrokovana samim ratovima¹², te razvojem feminističkog pokreta tijekom šezdesetih i sedamdesetih godina, razvija se sve veća svijest o potrebi potpune i faktičke ravnopravnosti žena u društvu.

Na ovu temu napisana je obimna literatura u svijetu, ali i kod nas¹³. Ovo je empirijski rad zadan okvirom istraživačkog projekta *European Value Study* (EVS), što je svojevrsno ograničenje ali istovremeno i prednost.

Polazna hipoteza našeg rada jest: Proces individualizacije zahvatio je hrvatsko društvo i bitno utjecao na promjene uloga spolova u društvu¹⁴.

Proces individualizacije mislit ćemo u skladu s definicijom koju su dali autori studije na koju se pozivamo i s kojom se kompariramo, a i našu ćemo tezu testirati u skladu s indikatorima koji su u njoj sadržani. Ta definicija glasi: »Proces individualizacije očituje se rastom autonomije individua u razvoju njihovih vrijednosti i normi koje se sve više udaljavaju od tradicionalnog, institucionaliziranog vrijednosnog sustava. Samoaktualizacija i osobna sreća postale su kao središte razvoja vrijednosti i selekcije normi. Ako se taj proces individualizacije nastavio ... možemo očekivati porast liberalizacije životnih stilova u zapadnim društvima, posebno u domeni religije, morala, seksualnosti, primarnih odnosa i područja života kao što su slobodno vrijeme, gdje se očekuje osobni izbor.«¹⁵

¹² Žene su ušle u podjelu rada jer su muškarci bili u ratu.

¹³ Usp. npr. T. MURATI, »Položaj žene u društvu – odabrana bibliografija (1974.–1994.)«, u: *Društvena istraživanja* 6 (1997.) br. 1 (27), str. 127–153. Vrijedan pregled situacije žene u Hrvatskoj od kraja šezdesetih sve do 1990. godine; vidi: J. BALOBAN, »Pokoncilaska situacija žene u Hrvata«, u: *Bogoslovska smotra* 60 (1990.) br. 3–4, str. 257–271.

¹⁴ U studiji koja reflektira empirijske rezultate istraživanja promjene sustava vrijednosti u Europi iz 1991. godine, autori postavljaju četiri hipoteze: H1 – što je zemlja ekonomski razvijenija vrijednosti populacije više će rasti u smjeru individualizacije; H2 – kroz duži vremenski period moderna će društva konvergirati u smjeru individualizacije vrijednosnih sustava u sferi religije, morala, politike, primarnih odnosa i rada; H3 – sustav vrijednosti individua u modernom društvu tendira fragmentaciji; H4 – na duže staze moderna će društva pokazivati koherentan obrazac individualiziranog sustava vrijednosti u svim domenama ponašanja (usp. P. ESTER - L. HALMAN - R. DE MOOR, »Value Shift in Western Society«, u: P. ESTER - L. HALMAN - R. DE MOOR, *The Individualising Society: Value Change in Europe and North America*, Tilburg University Press, 1994., str. 18–19).

Samo je treća hipoteza, o fragmentaciji vrijednosnog sustava u modernim društvima, jasno potvrđena. Trend individualizacije registriran je u mnogim društvima, neovisno o stupnju ekonomske razvijenosti. Zato Ruud de Moor konstatira da je provedeno empirijsko istraživanje iznijelo na vidjelo potrebu razvoja parcijalnih teorija koje će bolje objasniti promjene koje su u tijeku (usp. R. DE MOOR, »Epilogue«, u: EVS, str. 229–232). Prema istim autorima, što je važno za našu analizu, proces individualizacije najistaknutije je prisutan upravo u domeni »primarnih odnosa« u koje ulaze i muško-ženski odnosi, te demografski trendovi (usp. isto, str. 17).

¹⁵ Usp. P. ESTER - L. HALMAN - R. DE MOOR, isto, str. 1.

U interpretaciji rezultata za Hrvatsku posebno ćemo se služiti radovima koje su na temelju istraživanja EVS objavili francuski i irski autori¹⁶. Ova su nam dva društva zanimljiva zato što jedno slovi za najtradicionalnije katoličko, a drugo za paradigmu suvremene sekularizirane zemlje. Hrvatska bi trebala biti negdje između tih dvaju društava, manje tradicionalna nego Irska i manje modernizirana od Francuske. Potrebno je istaknuti da mi u Hrvatskoj imamo svojevrsni hendikep jer nismo bili uključeni u istraživanja koja su u Europi bila provedena 1981. i 1990. godine, pa smo primorani uspoređivati se s nekim drugim zemljama u kojima su istraživanja bila provedena¹⁷.

Okosnica otkrića iz devedesetih godina bila je da je proces individualizacije snažno zahvatio pojedina društva i da se to, naravno, reflektira i na uloge spolova u društvu. To je posebno vidljivo u Francuskoj, u kojoj su registrirani značajni pomaci, upravo u domeni *muško-ženskih* odnosa, od kolektivnih k individualnim vrijednostima u razdoblju od deset godina, od 1981. do 1990.; žena se danas manje gleda kroz ulogu majke, a više kao osoba koja može biti i majka¹⁸. No to je otvorilo mnoge nove probleme, jer time što se žena smatra više osobom, što je po sebi pozitivno, ne dokida se njena uloga majke: »obiteljske i profesionalne uloge žena su, može se reći nerazdvojive i postavljaju probleme danas i kod žena i kod muškaraca«¹⁹.

¹⁶ Riječ je o sljedećim radovima: C. T. WHELAN – T. FAHEY, »Marriage and Family«, u: C. T. WHELAN, *Values and social Change in Ireland*, Gill & Macmillan Ltd, Dublin, 1994., i E. MILLAN-GAME, »Masculin/Féminin«, u: H. RIFFAULT, *Les valeurs des Français*, Press Universitaires de France, 1994. Irsku studiju u daljnjem tekstu označavat ćemo s »EVS-i«, a francusku »EVS-f«. Kad govorimo o podacima za Europu u irskoj studiji, onda valja imati na umu da je riječ o deset zemalja koje su Ircima bile zanimljive. Usp. C. T. WHELAN, »Values and Social Change«, u: C. T. WHELAN, *Values and social Change in Ireland*, Gill & Macmillan Ltd, Dublin, 1994., str. 1. U interpretaciji podataka koristit ćemo se i studijom što su je za njemačko govorno područje izradili P.M. Zulehner i H. Denz, koji su nešto drukčije konceptualno podijelili zemlje obuhvaćene istraživanjem. Oni daju podatke za »zapadnu«, »sjevernu«, »istočnu« i »južnu« Europu, Europu u cijelosti, uključujući sve europske zemlje, te za Sjevernu Ameriku (SAD i Kanadu). Usp. P. M. ZULEHNER - H. DENZ, *Wie Europa lebt und glaubt. Europäische Wertestudie. Tabellenband*. Patmos, Wien, 1993., str. 2.

¹⁷ U razdoblju od 1990. do 2000. i kod nas su se počela vršiti istraživanja koja reflektiraju novu ulogu žene u društvu. Ta su se istraživanja, doduše, kao i ovo naše, tek djelomice bavila promjenama uloge žene u društvu, no na temelju njih ipak imamo nekih podataka koji nam mogu pomoći da se smjestimo u širi europski kulturni kontekst i s obzirom na ovo, u suvremenom društvu tako aktualno i važno pitanje. Usp. S. LIENERT NOVOSEL, »Promjena društvenog položaja žena u razdoblju tranzicije«, *Politička misao*, Vol XXXV (1998.) br. 1, str. 152 – 168. Mi ćemo se u interpretaciji naših rezultata ipak držati studija vezanih uz EVS, jer na taj način ostajemo izravno komparabilni s već provedenim istraživanjima u raznim europskim zemljama.

¹⁸ Usp. EVS-f, str. 232.

¹⁹ Usp. EVS-f, str. 231.

Proces individualizacije, prema svemu sudeći, nastavio se i tijekom devedesetih te je zasigurno zahvatio i Hrvatsku. Rezultati koje ćemo ovdje prezentirati u komparaciji sa spomenutim istraživanjima pokazat će nam u kojoj se to mjeri zbililo.

2. Rezultati i rasprava

Odnos žena prema radu, njihova participacija u podjeli rada, uzima se kao dobar indikator modernizacije društva, odnosno prisutnosti tradicionalnih elemenata u društvu²⁰. To, naravno, nije jedini indikator i nećemo se osloniti samo na nj, no imat ćemo ga u vidu i posebno mu obratiti pozornost.

U tekstu koji slijedi dat ćemo pregled frekvencija dobivenih u Hrvatskoj na pitanjima koja su usko vezana upravo uz uloge spolova u društvu, te ih interpretirati varirajući ih poglavito kroz dvije nezavisne varijable, *spol* i *dob*²¹.

Tablica 1²²: Ljudi danas govore o promijenjenim ulogama žene i muškarca. Za svaku od sljedećih tvrdnji koju pročitam, recite mi slažete li se s njom ili ne.

	uopće se ne slažem	ne slažem se	slažem se	potpuno se slažem	ne znam	nema odgovora	mean ²³
1. Majka koja radi može uspostaviti jednako topao i siguran odnos sa svojom djecom kao i majka koja ne radi.	4,5	20,2	46,2	27,3	1,6	0,2	2,98
2. Predškolsko dijete će vjerojatno trpjeti ako njegova majka radi.	4,6	37,3	43,1	12,6	2,1	0,4	2,65
3. Zaposlenje je u redu, ali većina žena zapravo želi dom i djecu.	5,6	33,6	42,8	11,9	5,8	0,4	2,65

²⁰ Usp. EVS-i, str. 48.

²¹ Varijablu *dob* razložiti ćemo prema predlošku francuskih autora, kako bismo se s njima mogli komparirati. To znači da ćemo ispitivanu generaciju u dobi od 18 do 65 godina analizirati u dobnim skupinama: 18 – 24; 25 – 34; 35 – 44; 45 – 54; 55 i više godina. Irci uzimaju nešto drukčiju podjelu po dobi: 18–29; 30–44; 45–50; 60 i više. Usp. EVS-f i EVS-i. Budući da bi navođenje svih tablica s obzirom na dob opteretilo tekst, u daljnjem ćemo tekstu dobivene rezultate s obzirom na dob navoditi direktno bez pozivanja na tablice.

²² U tablici su prikazana pitanja i odgovori u provedenoj anketi. Brojevi označuju broj ispitanika (izražen u %) koji su odgovorili na pojedino pitanje.

²³ »Mean« označava aritmetičku sredinu izračunatu na skali od četiri stupnja gdje »1« označava potpuno neslaganje, a »4« potpuno slaganje s pojedinom tvrdnjom.

	uopće se ne slažem	ne slažem se	slažem se	potpuno se slažem	ne znam	nema odgovora	mean
4. Posao domaćice jednako ispunjava kao posao za plaću.	11,1	38,3	32,2	13,1	4,8	0,6	2,45
5. Zaposlenje je najbolji način za ženu da bude neovisna.	2,3	19,4	50,7	22,8	3,9	0,8	2,98
6. I muž i žena moraju pridonositi održavanje kućanstva.	0,2	4,7	56,7	37,7	0,5	0,2	3,33
7. Očevi su općenito jednako sposobni da se brinu za djecu kao i majke.	4,4	23,9	49,8	18,5	3,0	0,4	2,85
8. Muškarci su manje sposobni od žena u kontroli emocija u međusobnim odnosima.	8,5	43,5	32,7	7,4	7,4	0,6	2,42

2.1. Zaposlena majka

U Tablici 1 imamo tvrdnju prema kojoj majka koja radi može uspostaviti jednako topao odnos sa svojom djecom, kao i ona majka koja ne radi. Većina naših građana (73,5%) slaže se s tom tvrdnjom²⁴. S tom se tvrdnjom više slažu žene²⁵, ali ne žene generalno, kao što ćemo to vidjeti. Žene starije od 55 godina takvo razmišljanje podupiru u 58,5% slučajeva, one u dobi od 25 do 54 godine već u 78%–79% slučajeva, dok one najmlađe, u dobi od 18 do 24 godine smatraju u 90,3% slučajeva da su majke koje rade jednako uspješne kao i one koje se brinu samo o djeci. Kod muškaraca postotak podupiranja razmišljanja prema kojemu su jednako uspješne majke zaposlene žene i žene koje se bave samo odgojem, kreće se oko 60% u dobi iznad 35 godina, 83,5% u dobi od 25 do 34 godine, te 77,4% u dobi od 18 do 24 godine.

²⁴ Postotke ćemo u tekstu davati kumulativno, zbrajajući »pozitivne« i »negativne« kategorije. U nekim slučajevima kad je to važno, iznijet ćemo odgovore kroz cijelu skalu. Dobiveni rezultat je na razini Francuza iz '90. godina. Kod njih je isti kumulativni postotak iznosio 72% (usp. EVS-f, str. 232). U Irskoj taj postotak iznosi 63%, prosjek slaganja Europe bio je 64%. U tom pitanju, dakle, Irska i nije toliko puno tradicionalnija od ostatka Europe, iako u nekim zemljama postoje značajno viši rezultati u tom smislu; Italija, Portugal i Zapadna Njemačka na razini su 80% slaganja s navedenom tvrdnjom (usp. EVS-i, str. 50–51).

²⁵ Razlika je dobivena »t-testom«. Razina značajnosti rezultata koji su uzeti u obzir je $p < 0.05$.

2.2. Zaposlena majka i dijete u predškolskoj dobi

Većina Hrvata smatra da razina odnosa majke s djetetom ne ovisi o njezinu zaposlenju (73,5%), no većina ih (55,6%) također smatra da će dijete u predškolskoj dobi vjerojatno patiti ukoliko majka radi. Tu dolazimo u svojevrsnu kontradikciju, koju su već i Francuzi registrirali²⁶, jer s jedne strane imamo stav da majka može spojiti ulogu majke i radnice bez štete po njezin odnos s djetetom, a s druge strane smatra se da će dijete ipak patiti, biti zakinuto u takvom odnosu. Do ovih razlika i paradoksa dolazi vjerojatno zbog toga što se *majka* fokusira jednom kao *žena* u suvremenom društvu, a drugi put fokusira se dijete, te se ispitanici jednom određuju s obzirom na pravo žene, a drugi put s obzirom na potrebe djeteta.

Ta je razlika vidljiva i s obzirom na instituciju samohrane majke, koju odobrava 65,9% naših građana, dok u isto vrijeme njih 81,9% smatra da dijete treba »oca i majku« da bi sretno odrastalo²⁷.

U ovom kontekstu zanimljivo je uočiti da se s tvrdnjom kako će predškolsko dijete vjerojatno patiti ako njegova majka radi, značajno manje slažu žene u dobi od 18 do 24 godine, njih svega 36%, u odnosu na muškarce iste generacije koji smatraju da će tome biti tako u 51,2% slučajeva.

Ova dobna skupina, kao i dobivene razlike upravo u ovoj generaciji s obzirom na spol, podloga su za daljnja promišljanja odnosa spolova, jer ova diskrepancija ne može ostati bez utjecaja na sveukupne odnose ljudi u društvu, napose u obitelji. Pitanja koja su postavljena nisu samo hipotetska, već zadiru u konkretnu zbilju svakodnevnog života u kojemu se odabiru i provode različite strategije življenja života. Ako su te konstrukcije zbilje previše diskrepantne, ne možemo ih pomiriti bez velikih kompromisa, a ako je kompromis prevelik, s obje strane javlja se osjećaj velike žrtve i patnje, te težnja za satisfakcijom zbog velike žrtve. No tom ćemo se pitanju još vratiti nakon svih provedenih analiza.

2.3. Što žene ustvari žele?

Tradicionalno razmišljanje ženu, na ovaj ili onaj način, vidi vezanu uz ulogu majke, uz obitelj i djecu. S tvrdnjom kako je »zaposlenje u redu, ali većina žena zapravo želi dom i djecu«, slaže se većina naših građana, njih 54,7%. Prema tome, uzimajući u obzir samo ovaj podatak, bez komparacije, Hrvatska bi se mo-

²⁶ Usp. EVS-f, str. 232.

²⁷ Ovi su rezultati dati u tablicama, u ovom broju BS, a reflektiraju ih ostali autori u svojim člancima, pod različitim vidovima.

gla misliti kao više tradicionalna zemlja²⁸. Gledajući s obzirom na spol, s tom se tvrdnjom statistički značajno više slažu muškarci – njih oko 60% kroz sve dobne skupine. Taj postotak ostaje konstantan. Ovo razmišljanje podržava 61% muškaraca starijih od 55 godina, te 61,5% muškaraca u dobi od 18 do 24 godine. Kod žena možemo uočiti veliku dinamiku s obzirom na postavljeno pitanje; 79,6% žena starijih od 55 godina podržavaju razmišljanje prema kojemu je zaposlenje u redu, ali žene zapravo žele dom i djecu. Taj postotak opada na 47,1% kod žena u dobi od 25 do 34 godine, odnosno na 38,4% kod žena u dobi od 18 do 24 godine. Mlađe žene, dakle, u preko 60% slučajeva odbacuju ovakvo razmišljanje, dok ga u isto vrijeme gotovo isti postotak njihovih vršnjaka podržava.

2.4. Satisfakcija žene domaćice

U tradicionalnoj postavci obitelji uloga i glavni posao žene jest: biti domaćica i odgajateljica djece. Dugo se vremena taj posao nije priznavao kao vrijedan ili barem jednako vrijedan u društvu. Danas je sazrela svijest da je taj posao, prije svega »posao«, i da je vrijedan za društvo, no još uvijek se adekvatno ne nagrađuje²⁹. Kod nas je u Saboru donesen zakon o statusu »majke-odgojiteljice«, no taj se zakon nikada nije primijenio, i pitanje je hoće li se u skorijoj budućnosti primijeniti, što zbog objektivnih financijskih uvjeta i ekonomske situacije u državi, što zbog nedostatka političke volje da se reduciraju privilegije za neke danas privilegirane kategorije i da se time ostavi prostora za realno poticanje, promoviranje i zaštitu kategorija ljudi vitalnih za društvo; za hrvatsko društvo to su svakako djeca i majke³⁰.

²⁸ Ipak treba reći da je rezultat kod Francuza iz 1990. godine iznosio 62%, pa bi Francuzi po tom pitanju bili još tradicionalniji od nas (usp. EVS-f, str. 233). Otada je, naravno, prošlo deset godina i situacija se i u Francuskoj vjerojatno promijenila u smjeru veće individualizacije. Dobiiveni bi se rezultat ipak mogao tumačiti i obratno, da smo mi poglavito veoma modernizirano društvo, barem s obzirom na to pitanje. Prosječno slaganje u Europi '90-ih bilo je 57%, a Iraca 59% (usp. EVS-i, str. 51).

²⁹ Francuzi su izračunali da prosječna domaćica efektivno više radi od prosječnog zaposlenog muškarca, ali ona za to ne prima nikakvu plaću i nema pravo na mirovinu (usp. EVS-f, str. 237).

³⁰ To posebno dolazi do izražaja imamo li u vidu alarmantnu situaciju s prirodnim prirastom stanovništva u Hrvatskoj. Imamo negativan prirast, starenje stanovništva, depopulaciju cijelih regija ... (Usp. A. AKRAP - J. GELO - M. GRIZELJ, »Broj prisutnog stanovništva Republike Hrvatske i županija po dobi i spolu od popisa stanovništva 1991. do 1998. godine«, *Društvena istraživanja* 8 (1999.), br. 5–6, str. 693; P. ARACIĆ, *Rasti u ljubavi. Priprema za brak i obitelj i pastoral zaručnika*, GK, Zagreb, 2000., str. 17.)

No treba imati na umu da je pitanje važnosti uloge žene-domaćice i posla koji ona obavlja jedno, a pitanje satisfakcije koju ona ima obavljajući taj posao, drugo. Naše propitivanje je usmjereno na ovo drugo.

S tvrdnjom da posao domaćeice ispunjava jednako kao i posao za plaću slaže se 45,3% naših građana³¹, i to češće smatraju muškarci nego žene. Pogledamo li spol u ovisnosti o dobi, uočavamo da se oko 50% muškaraca – kroz sve dobne skupine – slaže s ovim razmišljanjem, dok kod žena imamo opet značajne varijacije u odnosu na dob. To mišljenje dijeli 61,9% žena starijih od 55 godina, ali samo 36% u dobi od 18 do 24 godine, odnosno 38,3% u dobi od 25 do 34 godine.

Rezultat koji je pred nama govori nam kako mlađe žene većinom svoje životno ostvarenje traže u sudjelovanju u društvenoj podjeli rada, a ne u obitelji u svojstvu domaćeice. U tom kontekstu trebalo bi dobro promisliti, i zasigurno prethodno empirijski istražiti, na koji bi se način moglo djelotvorno poticati i provoditi zakon o majkama-odgojiteljicama, kada većina fertile populacije ne vidi primjerenu satisfakciju u ulozi domaćeice³².

2.5. Zaposlenje kao način ostvarivanja neovisnosti žena

Vidjeli smo da žene, posebice one mlade, ispunjenje svoga života ne vide u ulozi domaćeica. Dio razloga zbog kojega je tome tako krije se vjerojatno u činjenici da je žena na taj način ovisna o muškarcu koji, posebice u slučaju nesuglasica, ima na raspolaganju argument ekonomske ovisnosti, što ženu dovodi u ponižavajući i objektivno neravnopravan položaj. Zbog toga nije čudno što više naših žena akcentira *jednakost* (54,4%), dok muškarci prednost daju *slobodi* (49,8%)³³.

Ekonomska neovisnost je svakako vrijednost koja može bitno utjecati i na dostojanstvo ljudske osobe, na zdravi ponos.

Većina naših građana, 73,6% njih, smatra da je zaposlenje za ženu najbolji način da bude neovisna³⁴. Zanimljivo je da pri tom pitanju imamo značajnije variranje kod muškaraca s obzirom na dob nego kod žena. Preko 80% žena u svim promatranim dobnim skupinama smatra da je ženino zaposlenje put ženinoj real-

³¹ Usp. Tablica 1. Francuzi i u ovom slučaju smatraju generalno češće da je tome tako, u 53% slučajeva (usp. EVS-f, str. 234).

³² To je područje za raspravu u koju u ovome članku ne možemo ulaziti, ali naznačujemo problem na koji ukazuju dobiveni rezultati s obzirom na mogućnosti provedbe spomenutog zakona. Možda bi se trebalo razmišljati o još nekim poticajima, više socijalne naravi, uz naznačenu financijsku potporu.

³³ Pitanje se odnosi na vrijednosti *jednakosti* i *slobode* općenito i razmatra se u kontekstu političkih orijentacija. Francuzi su dobili istu tendenciju, a tumače je razumijevanjem jednakosti kao *jednakosti među spolovima*, za što se više zalažu žene (usp. EVS-f, str. 245).

³⁴ Tako je mislilo 61% Iraca i 74% Europljana 1990. godine (usp. EVS-i, str. 51).

noj neovisnosti. To podržava i 84,2% žena starijih od 55 godina, te 87% njih u dobi od 18 do 24 godine. Kod muškaraca, 75,6% starijih od 55 godina smatra da je tome tako, a 66,3% u dobi od 18 do 24 godine, što je za više od 20% manje nego kod iste generacijske skupine žena. Razlika je još značajnija ako imamo u vidu da se 30% žena i tek 13,8% muškaraca u toj dobnoj skupini »potpuno slaže« s tim razmišljanjem.

Rezultat nam pokazuje da muški dio populacije problem neovisnosti ne smatra toliko značajnim kao žene. Razlika je posebno uočljiva kod mlađih generacija, što joj dodatno daje na težini i sigurno će se na neki način javiti kao problem u konstituiranju međusobnih odnosa spolova.

2.6. Održavanje kućanstva

Tvrđnja oko koje je postignuto najveće slaganje jest tvrdnja prema kojoj muž i žena trebaju zajedno doprinosti održavanju kućanstva³⁵. S tim se slaže 94,4% ispitanika, odnosno preko 90% žena i muškaraca u svim promatranim dobnim skupinama³⁶. To je točka u kojoj se muškarci i žene susreću, no nije rečeno da su do nje došli istim putovima.

Dosada predočeni rezultati pokazuju da su muškarci do ovih pozicija došli akcentirajući više kolektivne, a žene više individualne vrijednosti. S jedne strane, znači, akcentira se ono neupitno zajedničko, a s druge strane neupitno se stavlja u pitanje, da bi na novi način možda opet moglo biti zajedničko. Tu je svakako prisutna ekonomska dimenzija, no ne samo ona, već, prema našem mišljenju, i ponos, dostojanstvo i neovisnost na koje su žene, a posebice mlade žene, osobito osjetljive i iz kojih traže i grade moguće zajedništvo na novim temeljima.

2.7. Očevi i djeca

Vidjeli smo da su žene, prema mišljenju naših građana, a još više prema mišljenju samih žena, jednako sposobne brinuti se o djeci i uspostavljati dobar odnos s njima, bez obzira na njihovo zaposlenje. Postavlja se pitanje: jesu li očevi u suvremenom društvu, u kojemu ravnopravnost igra značajnu ulogu, jednako sposobni brinuti se o djeci kao i majke?

³⁵ Usp. Tablica 1.

³⁶ To je značajno više od prosjeka u Europi '90., koji je iznosio 75%, a u Irskoj 70% (usp. EVS-i, str. 51).

Većina naših ispitanika, njih 68,3% slaže se s tvrdnjom da su očevi jednako sposobni brinuti se o djeci kao i majke³⁷. S tom se tvrdnjom više slažu muškarci!

Dolazimo do zanimljive inverzije, svojevrsne borbe za ravnopravnost u područjima koja su tradicionalno bila rezervirana za suprotni spol, kao što su *rad u društvu* za muškarce ili *odgoj djece* za žene.

Rezultati pokazuju kako žene i muškarci sve više smatraju da se mogu ravnopravno uključiti u obavljanje djelatnosti koje su poglavito obavljali pripadnici suprotnog spola, no s druge strane na svojim tradicionalnim područjima sebe ipak smatraju kompetentnijima, što otkriva *proces nedovršene transformacije*, tj. ukazuje na to da napuštanje tradicionalno određivanih uloga još nije dovršeno.

S navedenom tvrdnjom najviše se slažu muškarci u dobi od 25 do 34 godine, u 83,7% slučajeva, dok je kod žena u pripadajućoj dobnoj skupini taj postotak 76,5%.

U dobnoj skupini od 18 do 24 godine rezultati su gotovo identični, oko 75% žena i muškaraca smatra da se očevi mogu brinuti o djeci jednako uspješno kao i majke. Značajna je razlika dobivena s obzirom na muškarce u dobi od 25 do 45 godina, koji ovo razmišljanje znatnije podržavaju. Teško je reći je li razlog tome njihovo iskustvo u odgoju djece u obitelji ili odgovor na konkurenciju žena u drugim područjima, posebno u domeni rada. Indikativno je da 39,4% muškaraca u dobi od 35 do 44 godine izjavljuje kako u restrikciji posla muškarci trebaju imati prednost pri zapošljavanju, s čim se slaže 19,1% žena iste dobne skupine. Isto razmišljanje podržava 23,4% muškaraca u dobi od 25 do 34 godine, odnosno 17,7% u dobi od 18 do 24 godine, 13,4% žena između 25 i 34 godine te samo 3,1% njih u dobi od 18 do 24 godine.

Nameće se pitanje: Koji je razlog da muškarci upravo u dobnoj skupini u kojoj žene ponajviše doživljavaju kao konkurenciju na tržištu rada, te drže da bi trebali imati određenu protekciju pri dobivanju posla u otežanim uvjetima zapošljavanja – smatraju da su jednako kompetentni u odgoju djece kao i žene? No, ostavljamo ga bez odgovora, tek s nekim netom navedenim sugestijama u kojem bi se smjeru ubuduće moglo istraživati.

2.8. Muškarci i kontrola emocija

U klasičnoj podjeli uloga spolova i stereotipa koji se pripisuju pojedinom spolu, muškarcima se većinom daje prednost u racionalnosti i moći racionalnog odlučivanja, dok se ženama pripisuje veća orijentacija na emocionalno i emocionalnost u odnosima.

³⁷ Usp. Tablica 1.

No, u našem uzorku 40,1% ispitanika smatra da su muškarci manje sposobni kontrolirati emocije u međusobnim odnosima nego što je to slučaj kod žena. Zanimljivo je primijetiti da to razmišljanje više podržavaju žene. Odnos je gotovo konstantan s obzirom na dob. Tako smatra 32,9% muškaraca u dobi iznad 55 godina, te 34,6% muškaraca u dobi od 18 do 24 godine. Kod žena, 52,9% žena starijih od 55 godina i 51,1% žena u dobi od 18 do 24 godine smatraju da su muškarci manje sposobni od žena u kontroli emocija u međusobnim odnosima.

Može se primijetiti da je ovo pitanje možda previše nejasno s obzirom na određenje emocija (misli li se na emocije nježnosti ili agresivnosti ...). No unatoč tome, ovo ostaje pažnje vrijedan nalaz, posebice ako se gleda u širem kontekstu muško-ženskih odnosa, što ćemo učiniti u narednom poglavlju.

3. Žene i muškarci u Hrvatskoj između tradicionalizma i modernosti

U dosadašnjem tekstu analizirali smo pojedina pitanja iz područja koje se odnosi na promjene uloga spolova u perspektivi muškaraca i žena. Nezavisne varijable koje smo koristili bile su *spol* i *dob*. Sad ćemo na istom setu varijabli primijeniti još neke analize, uzimajući u obzir veći broj nezavisnih varijabli.

Tablica 2:

T – test

TVRDNJE	aritmetička sredina		kontrast	sig. t
Majka koja radi može uspostaviti jednako topao odnos sa svojom djecom kao i majka koja ne radi.	muškarci	2,88	ž>m	0,001
	žene	3,06		
Predškolsko dijete će vjerojatno trpjeti ako njegova majka radi.	muškarci	2,72	m>ž	0,017
	žene	2,60		
Zaposlenje je u redu, ali većina žena zapravo želi dom i djecu.	muškarci	2,72	m>ž	0,024
	žene	2,60		
Posao domaćice jednako ispunjava kao i posao za plaću.	muškarci	2,60	m>ž	0,003
	žene	2,43		
Zaposlenje je najbolji način za ženu da bude neovisna.	muškarci	2,85	ž>m	0,000
	žene	3,09		
I muž i žena moraju pridonositi održavanju kućanstva.	muški	3,29	-	0,89
	žene	3,35		
Očevi su općenito jednako sposobni da se brinu za djecu kao i majke.	muškarci	2,92	m>ž	0,016
	žene	2,80		
Muškarci su manje sposobni od žena u kontroli emocija u međusobnim odnosima.	muškarci	2,25	ž>m	0,000
	žene	2,56		

Uz pomoć »t-testa« dobivene su statistički značajne razlike s obzirom na spol u sedam od osam promatranih varijabli.

Razlika nije dobivena s obzirom na tvrdnju koja govori o potrebi da za kućanstvo materijalno pridonose žene i muškarci zajedno.

S tri od preostalih sedam varijabli više se slažu žene: *majka koja radi i kvaliteta odnosa s djetetom, zaposlenje kao način da žena bude neovisna* te tvrdnjom koja govori o tome da su *muškarci manje sposobni od žena u kontroli emocija*, dok se s preostale četiri varijable više slažu muškarci.

Muškarci, kao što smo to već vidjeli, više podržavaju tradicionalni odnos i tradicionalne uloge spolova, dok su žene sklonije podržavanju modernijih, više individualističkih pristupa ulozi spolova u društvu.

Uz pomoć *faktorske analize* dobivena su na promatranih osam varijabli tri faktora³⁸, koji, kad se podvrgnu daljnjim analizama, upravo potvrđuju prethodno izneseno.

Tablica 3:

TVRDNJE	tradicionalno gledanje na ulogu žene	moderno gledanje na ulogu žene	ravnopravnost muškaraca
Zaposlenje je u redu, ali većina žena zapravo želi dom i djecu.	0,801		
Posao domaćice jednako ispunjava kao i posao za plaću.	0,718		
Predškolsko dijete će vjerojatno trpjeti ako njegova majka radi.	0,693		
Majka koja radi može uspostaviti jednako topao odnos sa Svojom djecom kao i majka koja ne radi.	- 0,495	0,384	0,386
Zaposlenje je najbolji način za ženu da bude neovisna.		0,768	
I muž i žena moraju pridonositi održavanju kućanstva.		0,747	
Očevi su općenito jednako sposobni da se brinu za djecu kao i majke.			0,820
Muškarci su manje sposobni od žena u kontroli emocija u međusobnim odnosima.			- 0,570

Prvi faktor, *tradicionalno viđenje uloge spolova* ukazuje na viđenje žene u društvu kroz realizaciju njezine uloge majke, domaćice, odgojiteljice. U tradici-

³⁸ Faktorska analiza radena je pod *komponentnim modelom* uz prijenu *varimax* rotacija latentnih osi. Na ponuđenih 8 varijabli protumačeno je 58,5% varijance i njihova vrijabilneta.

onalnoj podjeli poslova ovo su »ženski poslovi«. Već smo vidjeli da ovu dimenziju i ovakvo viđenje uloga spolova više podržavaju muškarci nego žene. Žene je alternativno više odbacuju, posebice mlađe žene.

Drugi dobiveni faktor otkriva nam *moderno gledanje na ulogu žene u društvu*. Ovdje se žena vidi kao osoba uključena u društvenu podjelu rada, neovisna, oslonjena na vlastite izvore financiranja, te s djecom povezana na novi način.

S ovakvim se razmišljanjem više slažu žene, pa se može reći da su one više *modernizirane* i *individualizirane*, ili barem više sklone individualizaciji i modernizaciji društva nego muški dio populacije³⁹.

Treći faktor ukazuje na latentnu dimenziju koju bismo mogli nazvati *ravnopravnost muškaraca*, ili možda i *ravnopravnost spolova*. Ipak smo se odlučili za prvi naslov jer ovaj faktor po sadržaju tvrdnji upućuje na razmišljanje prema kojemu su muškarci jednako sposobni brinuti se za djecu, te nisu manje sposobni od žena u kontroli emocija u međusobnim odnosima.

S ovim, ovako mišljenim faktorom, više se slažu muškarci.

Gledajući dobivene faktore s obzirom na spol, možemo reći da *tradicionalno gledanje na ulogu žene u društvu* i *ravnopravnost muškaraca* više podržava muški dio populacije dok su žene sklonije podržati *moderno gledanje na ulogu žene u suvremenom društvu*, ali ne i *ravnopravnost muškaraca*. Stariji od 39 godina više su skloni *tradicionalnom gledanju na ulogu žene u društvu*, u odnosu na mlađe od 28 godina.

S obzirom na postignuti stupanj obrazovanja, *tradicionalno viđenje uloge žene* više podržavaju građani s postignutim osmoškolskim obrazovanjem ili završenom školom za KV i VKV radnike, u odnosu na građane sa završenom srednjom školom i fakultetom, koji manje podržavaju ovaj koncept.

U odnosu na drugi faktor, *moderno viđenje žena u društvu*, nismo dobili značajnih razlika s obzirom na obrazovanje, dok *ravnopravnost muškaraca* više podržavaju obrazovaniji građani, kao i u slučaju prvog faktora.

4. Spol, religija i politika⁴⁰

O temama religije, religioznosti, crkvenosti i politike raspravljat će se u drugim radovima ovoga zbornika, no budući da su one bitna sastavnica ljudskog života, a i francuski autori ih donose u okviru svoje rasprave o ulogama spolova u

³⁹ Tu trebamo biti oprezni. Ovu tvrdnju možemo izreći samo za sferu odnosa među spolovima, za ostala područja valjalo bi napraviti dodatne analize pod ovim kutom. To zahtijeva poseban rad.

⁴⁰ Tablice s pitanjima i dobivenim rezultatima iz ovih područja donesene su u uvodnom dijelu ove BS.

njihovoj nacionalnoj studiji, mi ćemo apostrofirati neke od njih, naravno pod kutom karakterističnim za odnos spolova u tim sferama.

4.1.1. Religioznost i spol

Kada je riječ o religioznosti, možemo reći da istraživanja u Hrvatskoj pokazuju kako su žene generalno religiozniji dio populacije⁴¹.

Pogledamo li samo odlazanje na mise kao jedan od uobičajenih socioloških indikatora u mjerenju religioznosti, vidimo da žene relativno češće odlaze na mise, iako ta razlika prestaje kod mlađih, u dobi od 18 do 24 godine.

Tablica 4:

odlazak na misu tjedno i češće	muškarci	žene
iznad 55 godina	31	40
45 – 54 godina	25	37
35 – 44 godina	30	36
25 – 34 godina	19	29
18 – 24 godina	32	32

Vidimo⁴² da muški dio populacije varira u odlascima na misu oko 30%. Najznačajniji pad imamo u dobnoj skupini 25 – 34 godine, kod žena i muškaraca kod. U toj dobnoj skupini najmanje tjedno na misu odlazi tek 19% muškaraca.

Ovdje je opet posebno zanimljiva kategorija građana u dobi od 18 do 24 godine; bilježimo izjednačavanje odlazanja na mise s obzirom na spol koje je rezultat značajno većeg sudjelovanja muškaraca u obrednoj praksi. Tek neka naknadna istraživanja dat će nam odgovor na pitanje je li tome razlog sustavna katehizacija i je li se dogodilo nešto značajno u promjeni mentaliteta muškaraca ili će i muškarci koji sada imaju od 18 do 24 godine značajno rjeđe odlaziti na mise kad uđu u skupinu 25 – 34 godine. Zasad možemo jedino konstatirati da su s obzirom na spol odlasci na mise ujednačeni i da je tek neznatna razlika u religioznosti u dobi od 18 do 24 godine, dok se te razlike bitno povećavaju u starijim dobnim skupinama⁴³. Najveći pad sudjelovanja u vjerskim obredima imamo u

⁴¹ Usp. ČRPIĆ, KUŠAR, »Neki aspekti religioznosti u Hrvatskoj«, u: *Bogoslovska smotra* 68 (1998.), br 4, str. 556. Također i nalaz EVS o katoličkim mediteranskim zemljama s obzirom na spol i religioznost (usp. EVS, str. 63).

⁴² U tablici su dani samo podaci (%) za najmanje tjedno odlazanje na misu izračunati za pojedine dobne skupine.

⁴³ Religioznost je izračunata pomoću »indeksa religioznosti« na temelju predložka EVS-i, str. 30. Otud je dobivena razlika s obzirom na samu religioznost i kod mlađih žena.

dobi od 25 do 34 godine, dakle u dobi kada se u bitnome i određuje život mladih obitelji i mladih ljudi koji ulaze u društvenu podjelu rada.

4.1.2. Spol i pobačaj

Pobačaj je pitanje koje ima svoje religiozne, etičke, humanističke, političke, ekonomske i mnoge druge konotacije. U svakom je slučaju pitanje koje plijeni pažnju i zahtijeva pozornost. Ono će pozornije biti obrađeno na drugim mjestima u ovoj studiji, no mi ćemo ga naznačiti upravo u perspektivi spolova.

Pobačaj, u slučaju da žena nije udana, odobrava 50% žena i muškaraca starijih od 55 godina. Taj postotak penje se kod muškaraca na 58% u dobnoj skupini 45 – 54 godine i ostaje na toj razini kroz sve ostale dobne skupine, dok kod žena od 59% u toj dobnoj skupini raste na 68% žena koje u dobi od 18 do 24 godine odobravaju pobačaj u slučaju da žena nije udana.

Pobačaj u slučaju kada par ne želi više imati djece odobrava 51% muškaraca i 57% žena starijih od 55 godina. Zanimljivo je da taj postotak pada s obzirom na dob kod muškaraca, dok kod žena ostaje relativno stabilan, naime u dobi od 18 do 24 godine pobačaj u slučaju da par ne želi više imati djece, odobrava 45% muškaraca i 58% žena. Također je vrijedno napomenuti da i same žene pobačaj rjeđe odobravaju kao sredstvo reguliranja poroda u obitelji no što ga odobravaju u slučaju ravnopravnog življenja spolnog života muškaraca i žena⁴⁴.

Od onih koji nedjeljom i češće odlaze na mise, pobačaj u slučaju da žena nije udana, odobrava 39,5% muškaraca i 36% žena. Gledamo li s obzirom na dob, uočavamo da pobačaj u ovom slučaju odobrava 48% muškaraca i 30% žena starijih od 55 godina, a koji nedjeljom ili češće odlaze na mise. Taj postotak pada kod muškaraca u dobi od 45 do 54 godine na 28%, dok kod žena iste generacije raste na 37%.

Velik skok u odobravanju pobačaja kad žena nije udana imamo kod mladih vjernika u dobi između 18 i 24 godine, gdje 48% muškaraca, odnosno 49% žena odobrava pobačaj u slučaju da djevojka nije udana.

Uzmemo li u obzir odobravanje pobačaja u slučaju da bračni par ne želi više imati djece, zamjećujemo da pobačaj u tom slučaju odobrava 31,6% muškaraca, odnosno 29,4% žena koje nedjeljom ili češće odlaze na mise. S obzirom na dob, odobrava ga 48% muškaraca starijih od 55 godina i 27,5% žena vjernica. Najmanje odobravanje pobačaja kada par više ne želi imati djece je kod vjernika u dobi između 25 i 34 godine, gdje 15% muškaraca i 27,5% žena misli tako. To je zanimljivo, budući da smo vidjeli kako upravo u toj dobnoj skupini ima najmanje

⁴⁴ To je pitanje koje ulazi u moralno vrednovanje spolnosti, te u samo moralno vrednovanje postojeće stvarnosti. Objе će ove teme biti obrađivane u drugim radovima.

onih koji u skladu s crkvenim zapovijedima odlaze na mise – dakle, odgovori onih koji i u tim godinama (p)ostanu praktični vjernici, najviše su u skladu s normativnim učenjem Crkve o tom pitanju.

U najmlađoj ispitivanoj dobnoj skupini, starosti od 18 do 24 godine, opet imamo 37% muškaraca i 39,4% žena koje nedjeljom ili češće odlaze na mise, a odobravaju pobačaj u slučaju da bračni par ne želi više imati djece.

Rezultati do kojih smo došli svakako su velik izazov crkvenom učiteljstvu i moralnim teolozima posebice, jer ovdje je riječ o praktičnim vjernicima⁴⁵.

4.2. *Politika i spol*

Zanimalo nas je postoji li razlika u političkim orijentacijama s obzirom na spol.

Prema skali političke samoprocjene »lijevo-desno«, kod nas nema razlike po spolu. Razlika je dobivena u odnosu na vrednovanje slobode i jednakosti. Žene, kao što smo to već prethodno pokazali, većinom preferiraju *jednakost* (54,4% *jednakost*; 40,8% *slobodu*; 4,8% *ne zna, ni jedno*), dok muškarci više preferiraju *slobodu* (49,8% *slobodu*; 44,3% *jednakost*; 6% *ne zna, ni jedno*).

Imajući u vidu godine, najveća je razlika kod generacije između 45 i 54 godine, gdje 38,8% muškaraca i 63,9% žena preferira *jednakost*, a 58,2% muškaraca i 32% žena *slobodu*.

U političkom kontekstu sloboda je vrednota »desnice«, dok je jednakost više vrednota »ljevice«⁴⁶. Samoprocjena u tom smislu kod nas ne funkcionira. Kod Francuza je dobiven politički paradoksalan rezultat, da žene koje se češće priklanjaju »desnici« više preferiraju *jednakost* koja je vrednota »ljevice«. Francuzi to ne tumače u političkom kontekstu, već u kontekstu ravnopravnosti, jednakosti spolova u društvu⁴⁷.

Uspoređujući naše rezultate s rezultatima u svijetu, posebice s rezultatima u jednoj sekulariziranoj Francuskoj, možemo reći da su naši građani, posebice mlađe žene, prilično individualizirani, odnosno individualizirane i modernizirane⁴⁸.

⁴⁵ Pod kutom pod kojim mi analiziramo dobivene rezultate, valja naglasiti da pitanje pobačaja ulazi duboko u srž muško-ženskih odnosa u suvremenom svijetu, i teško ga je razumjeti bez kompleksnog iščitavanja u kontekstu općeg razumijevanja spolnosti, seksualnosti i ravnopravnosti.

⁴⁶ Usp. J. STOETZEL, *Les valeurs du temps présent: une enquête européenne*, Paris, Presses Universitaires de France, 1983, str. 51.

⁴⁷ Usp. EVS-f, str. 246.

⁴⁸ Možda upravo u tom naglom skoku u smjeru individualizacije možemo pronaći uzrok porasta popularnosti liberalnih političkih koncepata i stranaka koje se za njih zalažu? Svakako je zanimljivo da u nas, na političkoj sceni, liberalne stranke igraju tako značajnu ulogu.

5. Završna refleksija

Na kraju, uzimajući u obzir u uvodnom dijelu istaknutu definiciju individualizacije i njezinih indikatora, možemo zaključiti da je postavljena hipoteza potvrđena. Proces individualizacije zahvatio je i hrvatsko društvo⁴⁹ i bitno utjecao na viđenje uloga spolova u društvu. No, taj proces nije jednako zahvatio sve dijelove društva. S obzirom na naš predmet promatranja, promjenu uloge spolova u društvu, možemo reći da kod muškaraca postoji konstantniji utjecaj tradicionalnog poklada viđenja uloga spolova u društvu – ne razlikuju se bitno s obzirom na dob u većini stavova koji se odnose na uloge spolova u društvu. Kod žena uočavamo značajan pomak u odbacivanju tradicionalnih i kolektivističkih vrednota, te prihvaćanju individualnih vrednota samoaktualizacije s obzirom na uloge spolova u društvu; mlađe su žene značajno više individualizirane od ostatka hrvatskog društva, starijih žena, pa i od svojih vršnjaka muškog spola.

Kakvih će to posljedica imati po sveukupne međusobne odnose spolova, posebice mlađih generacija unutar njih samih? To je pitanje na koje je iz ove perspektive nemoguće decidirano odgovoriti. No ako uzmemo u obzir da još Vera Erlich⁵⁰ napominje kako u raspadajućem patrijarhalnom sustavu dolazi do porasta nasilja u obitelji, moguće je pretpostaviti da će do uspostave neke nove uravnoteženosti u viđenju uloga spolova u društvu, doći do porasta napetosti, ako ne i nasilja, koje će zasigurno imati posljedica na mnoge sfere društvenog života, osobito na sferu obitelji i braka⁵¹.

Rastuća individualizacija i sve veće sudjelovanje žena u društvenom životu, te sve oštrija podjela na »privatno« i »javno« postavlja pitanje: Možemo li odvojiti privatnu i javnu ulogu žene? Realno ne.

Žene su se u suvremenom društvu izborile za normativni ravnopravni tretman, barem u većem dijelu ukupnog društvenog života, no realno su žene i dalje

⁴⁹ To je evidentno iz komparacije hrvatskih rezultata iz 1999. godine i rezultata iznijetih u francuskoj studiji, koji reflektiraju stanje u francuskom društvu devedesetih godina. Komparacija je vršena mjerenjem na istim varijablama uz upotrebu istih metoda.

⁵⁰ Usp. V. S. ERLICH, *Porodica u transformaciji, Studija u tri stotine jugoslavenskih sela*, Zagreb, Naprijed, 1964.

⁵¹ O pitanjima braka i obitelji, koja su vezana uz ovo istraživanje, vidi više u članku J. BALOBAN, G. ČRPIĆ, u ovom broju BS. Ovdje napominjemo da mlađe žene, u dobi od 18 do 24 godine, češće spominju da je *vjernost* veoma važna za uspjeh braka; 83,5% žena i 67,4% muškaraca te generacije, te 80,4% žena i 64,8% muškaraca u dobi od 25 do 34 godine. Također je vrijedno uzeti u obzir i vrednotu *međusobnog poštivanja i uvažavanja* – veoma važnom za uspjeh braka smatra je 73,3% muškaraca i 88,3% žena u dobi od 18 do 24 godine, te 71,4% muškaraca i 82,5% žena u dobi od 25 do 34 godine. Vrednote *razumijevanja i tolerancije* veoma važnima smatra 55,8% muškaraca i 73,8% žena u dobi od 18 do 25 godina, odnosno 69,5% muškaraca i 78,9% žena u dobi od 25 do 34 godine.

deprivirane u odnosu na muškarce; teže dobivaju prestižne poslove itd. Razne feminističke udruge bore se protiv ovog oblika diskriminacije i licemjerja u društvu. To je vrlo vrijedno, no mi bismo željeli naglasiti još jedan mogući smjer u promicanju i zaštiti prava žena: to je akcentiranje zaštite »osobnosti«, ne toliko »privatnosti«, jer čovjek privatno i javno ima pravo biti osoba. Kad god se čovjek svodi na ulogu, postoji opasnost narušavanja njegovog ljudskog dostojanstva. To, naravno, ne znači da bi se sada relaksirale dužnosti koje čovjek, žena i muškarac, imaju prilikom obnašanja svojih profesionalnih i obiteljskih zadataka, ali u kreiranju radnih zadataka trebalo bi voditi računa o integritetu osobe, žene i muškarca, udane žene, oženjenog muškarca i omogućiti im da u javnosti i u obitelji funkcioniraju kao takvi sa svojim prirodnim specifičnostima – to bi mogao biti temelj za traženje jednakosti muškaraca i žena u društvu: jednakosti koja bi uključivala.

»Žensko« i »muško« bi se, naime, prvenstveno trebalo razumijevati kao osobe sa svojim neotudivim ljudskim dostojanstvom koje proizlazi – valja i to ponovno naglasiti – iz judeo-kršćanskog razumijevanja čovjeka kao stvorenja koje je stvoreno kao »muško« i »žensko« na sliku samoga Boga. Prema tome, to dostojanstvo ne ovisi ni o 'polisu', ni o definiciji, dogovoru, prema kojem bi se neki ljudi ubrajali u ljudsku vrstu, u ljudsku obitelj, kao što se to događalo i na neki način još se uvijek događa u suvremenom svijetu, nego to dostojanstvo ovisi o Bogu i čovjekovoj jedinstvenoj relaciji s njim⁵².

U protivnom, sukobi, napetosti, povrede dostojanstva, pa čak i prava na život nekih koje definicijom isključimo iz kategorije »čovjek«, i to u ime prava i slobode nekih drugih, jedina su alternativa koja nam predstoji. To je jasno odbaćeno u vjermičkoteološkoj perspektivi, a – čim se dovodi u pitanje pravo na život čovjeka – i u svakoj humanističkoj, naravno.

U kojem će smjeru ići razvoj odnosa spolova i razvoj uloga spolova u društvu kod nas? Već smo rekli da na to pitanje ne možemo dati konačan odgovor, no vrlo je mala vjerojatnost da će taj razvoj, s obzirom na dobivene rezultate, ići bez napetosti u traženju novog ekvilibrija u odnosu spolova. Ovdje posebno još jednom treba naglasiti snažan iskorak mladih žena u sferu modernizacije i individualizacije. Možemo očekivati snažniji ulazak, posebice mladih žena, u društvenu podjelu rada, politiku, javnost općenito.

Ipak, ne možemo znati hoće li se one s godinama približiti nekim tradicionalnim obrascima uloga spolova u društvu, ili će »povući« cijelo društvo u smjeru individualizacije. Po sebi, individualizacija je proces koji se sigurno neće mo-

⁵² Usp. V. BAJSIĆ, »Šanse kršćanskog doprinosa u izgradnji Europe«, u: *Filozofija i teologija u vremenu*, str. 187–198. Njemački original: »Die Chancen des christlichen Beitrags beim Aufbau Europas«, u: *ET – Bulletin* 4 (1993.), br. 1, str. 74–83.

ći zaustaviti. Pitanje je samo koliko će ga pratiti proces personalizacije, ili će možda zapasti u kolektivizam na novim osnovama? O tome će nam informacije dati neka nova istraživanja.

Summary

MALE AND FEMALE BETWEEN ROLE AND PERSONALITY

Gordan ČRPIĆ – Željka BIŠČAN, Zagreb

The authors emphasise that gender is not only a biological category and not only biologically conditioned, but that various social connotations and interpretations of gender roles in society need to be borne in mind. The idea of equality of the sexes develops on the basis of Judeo-Christian teachings about man, »male« and »female« created in the image of God, from which, the authors stress, develops the concept of human dignity and human rights.

The basic hypothesis that they are testing is: the process of individualisation has firmly caught hold of Croatian society and influenced changes in gender roles in society. Results of research carried out in Croatia were compared to results of research carried out in other European countries in 1991 – the European Value Study project (EVS) – with particular attention paid to France and Ireland. Research is done on the basis of a questionnaire that has been standardised for all counties participating in EVS–99.

The first variable that is analysed relates to the employment of mothers with children. 73.5% of Croatians state that a working mother is equally able to establish a quality relationship with her child as is a mother who does not work. The same percentage was found in France in 1990 (72%). In Croatia, the percentage of those agreeing with the above statement is significantly higher among women, particularly women in the 18 to 24 age group (90.3%).

The second statement is that a preschool aged child will suffer if his mother works. 55.6% of respondents agree with this statement, although for women in the 18 to 24 age group the percentage agreeing is only 36%. 54.7% of respondents agree with the statement that what women really want is a home and children, while for men across all age groups the percentage is 60%. For women the percentage varies according to age group; 79.6% of women over 55 agree with the statement, compared to 38.4% of women between the ages of 18 and 24. Next is the statement that the work of a housewife is as fulfilling as paid employment. 45.3% of respondents agree with this statement, about 50% of men across all age groups, about 60% of women over 55, and 36% of women between 18 and 24 years of age. 73.6% of respondents agree with the statement that employment is the best way for a woman to be independent. The percentage is over 80% for female respondents across all age groups, while for male respondents the percentage varies according to age group. It is interesting to note that young respondents more

rarely agree that employment is necessary for a woman to be independent. The greatest level of agreement was with the statement that for household upkeep both spouses need to work, and there were no differences according to gender. 94.4% of respondents agree with the statement. 68.3% of respondents agree with the statement that fathers are equally capable of taking care of children, with a greater percentage of men agreeing than women. Women also more often agree that men are less capable of controlling their emotions in interpersonal relations. It has been noted that men consider themselves equally competent to women in traditional female roles, and that women consider themselves equally competent to men in traditional male roles. This inversion indicates that the process of transformation of gender roles is not yet complete.

Regarding religiosity, results show that women over 25 go to church more often than men, while this percentage evens out for the 18 to 24 age group. Abortion for a woman who is unmarried is approved of by between 50 and 60% depending on the age group, while among women the percentage grows to 68% for the 18 to 24 age group. Abortion for a couple who do not want more children is approved of by 45–50% of men, and 55–60% of women. Among those who attend church at least once a week, abortion for a young girl that gets pregnant is approved of by 39.5% of men and 36% of women. For the 18 to 24 age group, 48% of men approve, and 49% of women. Abortion for a couple not wanting more children is approved of by 31.6% of men and 29.4% of women believers, and the percentages for the 18 to 24 age group, 37% if men approve, and 39.4% of women. These figures are quite high considering that they refer to practising believers, those who could be counted among »core members«. With respect to political preferences, women more often more highly value equality, and men freedom.

Finally, the authors conclude that men across all age groups are more strongly under the influence of traditional views of gender roles in society, while among women there has been a notable shift in the direction of individualisation. With respect to gender roles, young women demonstrate a significantly higher degree of individualisation than the rest of Croatian society, even than their male peers.

They conclude that the proposed hypothesis regarding the influence of the process of individualisation on Croatian society is confirmed. This process has taken hold of Croatian society in various dynamics and levels of intensity. This influence is most evident among young women between the ages of 18 and 24. The authors stress the need for the process of individualisation to be followed by the process of personalisation, in order to avoid falling once again into collectivism based on new principles.

Key words: *gender, gender roles, personality, individualisation, young women.*